

از ایران چه می‌دانم؟ / ۱۳۴

ایران‌شهر

روند تبیین اندیشهٔ سیاسی
ایران‌شهری (ایران باستان)

دکتر محمود رضا کوه‌کن

دفتر پژوهشهای فرهنگی

کوهکن، محمودرضا، ۱۳۵۲ -
ایران‌شهر: روند تبیین اندیشه سیاسی ایران‌شهری (ایران باستان) / محمودرضا کوهکن -
تهران: دفتر پژوهشهای فرهنگی، ۱۳۹۶.
۱۲۶ ص.: مصور. - (از ایران چه می‌دانم؟ : ۱۳۴)

ISBN: 978-964-379-419-4

فهرست‌نویسی براساس اطلاعات فیبا.
کتابنامه: ص ۱۱۷.

۱. کشورداری - ایران - تاریخ. ۲. ایرانیان - دیدگاه درباره کشورداری. ۳. دولت ملی -
تاریخ. ۴. پادشاهی - ایران - تاریخ. ۵. ایران - سیاست و حکومت - تاریخ. الف. دفتر
پژوهشهای فرهنگی. ب. عنوان.
۱۳۹۶ ک ۵ / ک ۵ DSR ۶۵

۹۵۵/۰۰۴۴

۴۶۳۲۴۹۷

کتابخانه ملی ایران

ISBN: 978-964-379-419-4

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۳۷۹-۴۱۹-۴

* ایر شهید روند تبیین اندیشه سیاسی ایران‌شهری (ایران باستان)

از ایران چه می‌دانم؟ / ۱۳۴

* مؤلف: دکتر محمودرضا کوهکن (استادیار گروه تاریخ دانشگاه پیام نور اصفهان)

* ویراستاران علمی: دکتر شهرام جلیلیان و دکتر اسماعیل سنگاری

* ویراستار: مریم رفیعی

* طراح جلد و صفحه‌آرا: فریده درخشان

* تصویر روی جلد: نقش رستم؛ آرامگاه شاهنشاهی هخامنشی و دوناگره‌کند از دنیای ساسانی
(گستره حضور ایرانیان آریایی‌نژاد از دیرینه هخامنشی تا ساسانی)؛ بهمن جلالی.

* تصویر پشت جلد: کعبه زرتشت؛ رعنا حوادی

* شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه * چاپ اول: ۱۳۹۶

همه حقوق محفوظ است. هرگونه تقلید و استفاده از این اثر بدون شکل بدون اجازه کتبی
دفتر پژوهشهای فرهنگی ممنوع است.

دفتر پژوهشهای فرهنگی

مراکز اصلی پخش و فروش:

- دفتر و فروشگاه مرکزی: تهران، خیابان کریم‌خان زند، خیابان ایران‌شهر شمالی، کوچه باقری
قصرالدشتی، شماره ۵. کدپستی: ۱۵۸۴۷۴۷۹۱۳ صندوق پستی: ۱۵۸۷۵-۴۶۹۱
تلفن: ۸۸۳۱۵۳۳۷، ۸۸۲۱۳۶۴، ۸۸۳۰۲۴۸۵ دورنگار: ۸۸۳۰۲۴۸۵
تلفن‌های فروش: ۸۸۴۹۴۶۱، ۰۹۳۵۲۴۷۹۸۴۷
پست الکترونیک: lahze1386@gmail.com
فروش الکترونیک: www.iranculturalstudies.com

- پخش مرکزی: تهران، میدان انقلاب، خیابان ۱۲ فروردین، نبش خیابان شهید وحید نظری، شماره ۳۵۵.
تلفن: ۶۶۴۱۷۵۳۲، ۰۹۱۲۲۱۷۷۶۴۷ دورنگار: ۶۶۹۵۰۱۴۶

یادداشت

با توجه به تحولات نوین فرهنگی در جامعه امروز، نیاز همه ایرانیان، به ویژه جوانان تیزبین و پرسشگر، به بررسی‌های جدید علمی و مستمر درباره تاریخ پرفرازونشیب ایران زمین و هویت و فرهنگ و تمدن آن، بیش از گذشته نمودار شده است. از این رو، دفتر پژوهشهای فرهنگی با شناخت این امر و در جهت گسترش دیدگاه‌های همه‌جانبه و عمیق فرهنگی، تلاش مستمر را آغاز کرده و بر آن است تا با انتشار مجموعه از ایران چه می‌دانیم؟ کاه‌های مهم، دقیق و سودمندی را در حوزه‌های گوناگون ایران پژوهی در دسترس همه دستداران ایران و جوانان علاقه‌مند کشورمان قرار دهد.

امید است که این دفتر بتواند با ارائه این نوع پژوهش‌ها، ضمن ایجاد پیوندی ناگسستنی میان فرهنگ امروز و دیروز و دوری از هرگونه ذهنیت و جانبداری یک‌سویه و غیرعلمی، زمینه تبادل نظر و اندیشه را میان همه علاقه‌مندان و علاقه‌مندان این عرصه فراهم سازد و در کوفایی حرکت‌های نوین فرهنگی و اندیشه‌پرور و ایجاد آینده‌ای بهتر برای این سرزمین، نقشی شایسته و مفید ایفا کند.

فهرست مطالب

۷	پیش‌سخن
۱۱	فصل یکم. کلیات و اهمیت
۱۱	۱. تبیین مسئله پژوهشی و اهمیت آن
۱۳	۲. پیشینه پژوهش
۲۳	فصل دوم. روند شکل‌گیری و تطورات اندیشه سیاسی ایران‌شهری
۲۴	۱. خونیرس (خونیرث)، سرزمین مقدس آریا
۲۹	۲. ایران‌ویج، سرزمین اولیه ایرانیان
۳۴	۳. ایران‌شهر به مفهوم وطن اقوام ایرانی
۴۳	۴. عصر اساطیری و ظهور اندیشه سیاسی ایران‌شهری
۵۱	فصل سوم. عصر تاریخی و سازمان‌یابی سیاسی در ایران
۵۱	۱. حکومت‌های ایرانی
۶۹	۲. تأثیر آموزه‌های زرتشتی بر اندیشه سیاسی ایران‌شهری
۹۹	۳. صفات و کارکردهای نهاد پادشاهی
	۴. سقوط ساسانیان و فرایند تداوم و تحول اندیشه سیاسی
۱۰۶	ایران‌شهری در دوره اسلامی

سخن پایانی

۱۱۳

مآخذ

۱۱۷

مآخذ تصاویر

۱۲۷

www.ketab.ir

پیش سخن

بررسی حیات فکری و تاریخی مردم ایران، هر پژوهشگری را به یک الگوی منسجم و نظام یافته رهنمون می‌سازد که به‌رغم تحولاتی که در گذر اعصار تجربه کرده است، از بسته و جوهره‌ای متشکل، پایدار و پویا برخوردار بوده و عامل انسجام و یکپارچگی ایران‌یان شده است. بدون تردید چنین دستاوردی حاصل سازمان‌یابی اجتماعی و سیاسی اقوام ایرانی در بستر ایران‌زمین بوده که به تدریج در ذهنیت ایشان جنبه تقدسی و آرمانی یافته است. واژه ایران برگرفته از نام اقوام مهاجر آریایی است که در هزاره دوم پیش از میلاد به فلات پهناوری که به نام ایشان خوانده شد، رسیدند. آریایی‌ها این سرزمین را به یک مفهوم وطن سیاسی تبدیل کردند که با مشخصات و میزانی چون نژاد، زبان، دین و فرهنگ ایرانی هویت یافت و در تقابل با عناصر غیرایرانی فهمیده شد. بنابراین حاصل تلاش مردمی که برای هزاره‌ها در این گستره جغرافیایی می‌زیستند با نام ایران موجودیت و هویت یافته و با ایران فرهنگ و تمدن ایرانی در عرصه جهانی متمایز شده است. پس نخستین نام برای راه تمییز عناصر ایرانی از انیرانی شناخت محدوده سرزمینی است که از آن با نام ایران یاد می‌شود. به عبارتی «ایران‌شهر» به عنوان وطن ایران‌یان تجلی‌گاه ارزش‌ها و آرمان‌های اقوام ایرانی است.

تشخیص چارچوب جغرافیایی یا فرهنگی ایران‌شهر می‌تواند ما را با مجموعه‌ای از افکار، باورها، اندیشه‌ها و عملکردهایی مواجه سازد که از چشم‌اندازهای اسطوره‌ای این ملت نشئت گرفته و در اعصار تاریخی قوام

یافته است. کلیت این نظام فکری به اعتبار محل نضج و تبلور آن با نام «اندیشه ایران‌شهری» شناخته می‌شود، ولی بخشی از آن که آشکارا به مبحث سیاست و سیاست‌ورزی می‌پردازد به «اندیشه سیاسی ایران‌شهری» تعبیر می‌شود. اندیشه ایران‌شهری یک نظام فکری به هم بسته است که دیدگاه‌های انسان ایرانی را نسبت به همه عوالم هستی بیان می‌کند، در حالی که اندیشه سیاسی ایران‌شهری صرفاً بازتاب‌دهنده آرای ایرانیان در حوزه سیاست، فرمانروایی و مبادی داری است. بدیهی است که مطالعه کلیت نظام فکری ایرانیان و بررسی روند تکامل فکری، تکامل و چالش‌های موجود بر سر راه آن، برای تبیین اندیشه سیاسی ایران‌شهری ضروری است. بنابراین کنکاش در اسطوره‌های ایرانی به عنوان خادگاه بنیة ظهور و بالندگی آن، آموزه‌های مزدایی و ظهور اندیشه‌های نوین را مستقیماً به منزله اصلی‌ترین جریان اثرگذار بر این دستگاه فکری و سیر حوادث تاریخی ایران‌زمین از زمانی که با تشکیل سلسله‌های فرمانروایی نخستین سازمان‌یابی تاریخی به وجود آمد، ضرورت می‌یابد.

پژوهش در حوزه اندیشه سیاسی، ریشه در مبادی فکری و اساطیر ایرانی دارد. مطابق اسطوره آفرینش، با کیومرث (نیومرث: gayōmart) به عنوان نخستین انسان - شهریار، برخی از نظام ارزشی و نهادها چون نهاد شاهی شکل گرفته و او در این راستا وظایفی را بر عهده می‌گیرد به تدریج در تداوم این جریان بر نقش و کارکردهای سیاسی و اجتماعی پادشاهان افزوده شده و سرانجام اصول کلی اندیشه سیاسی ایران‌شهری تبیین می‌شود. تئوریک نهاد شاهی، مشروعیت الهی پادشاهان، تلازم دین و شهریار، تبیین بایسته‌ها و صفات نهاد شاهی و ... از جمله مباحثی است که در دوران اساطیری و حماسی قابل شناسایی بوده که به صورت سرمشقی در ادوار تاریخی مورد توجه و پیگیری قرار گرفته‌اند.

به نظر می‌رسد که ساختار مطلوب فرمانروایی و حاکمیت در ایران باستان

البته با تکیه بر قابلیت‌های جغرافیایی و تجارب ملوک‌داری منتج به «نظریه شاهی» می‌شود که به صورت اصلی‌ترین محور اندیشه سیاسی ایران‌شهری مطرح است. این الگوی حاکمیتی که از آن با نام نظام شاهی یا شاهنشاهی یاد می‌شود، محصول نگرش‌ها، باورها و خواست جمعی ایرانیان است که در طول تاریخ تکامل یافته و به یکی از عناصر هویت سیاسی ایشان بدل شده است. بنیادی‌ترین تحولی که این نظام سیاسی در فرایند تکاملی خود با آن مواجه شد، انتطالی است که با نهاد دین و به طور مشخص با آموزه‌های زرتشتی می‌یابد. پیوند دین و سیاست رابطه تنگاتنگی میان این دو مقوله به وجود آورد که از آن به نظریه همزادپنداری دین و شهریار تعبیر می‌شود. بدین ترتیب آیین زرتشت به منبع عمده تغذیه و پشتوانه نظری نظام سیاسی بدل شد و نهاد حاکمیتی هم به صورت حامی اصلی دین درآمد. در این فرایند، سیاست سرشتی قدسی و الهی یافته و شاه به عنوان نماینده و کارگزار اهورامزدا با مجموعه‌ای از بایسته‌ها و صفات سحر به فرد از دیگر آحاد جامعه امتیاز می‌یابد. شاه در رأس امور جامعه قرار گرفته و مایه همه طبقات و گروه‌های اجتماعی به شمار می‌رود و وظیفه برقراری نظم، عدالت و سامان‌دهی جامعه را برعهده می‌گیرد. بدین سان، نظم سیاسی و اجتماعی جامعه ایرانی سخت به کارکردهای نهاد شاهی بستگی داشت.

به طور مسلم در عرصه تاریخی نخستین هسته‌های نظام شاهی ایران را مادها به وجود آوردند، ولی این هخامنشیان بودند که با ایجاد یک پادشاهی وسیع، آن را به صورت یک نظام جهان‌داری نوین به جهانیان عرضه کردند. کاربرد مفاهیمی چون شاه بزرگ، شاه شاهان و شاه کشورها در این دوره نشان‌دهنده الگویی است که ایشان برای برقراری نظم جهانی در نظر داشته‌اند. با استیلای اسکندر مقدونی و رواج اندیشه‌های یونانی و آنگاه پیدایی عصر پراکنده شاهی در زمان اشکانیان، دستگاه فکری ایرانی با چالش مواجه شد. اما

با برآمدن ساسانیان روح جدیدی در کالبد نظام شاهی و تفکر سیاسی ایرانی دمیده شد. تمرکز سیاسی با پشتوانه دستگاه دینی زرتشتی، عصر ساسانیان را به یکی از مهم‌ترین ادوار تاریخ ایران در روند تکامل اندیشه سیاسی ایرانشهری تبدیل کرد که الگوی حکومتی برآمده از آن در دوره اسلامی نیز مورد توجه و بازیابی قرار گرفت.

- نوئنگی روند شکل‌گیری اندیشه سیاسی ایرانشهری در دوره ایران باستان از مهم‌ترین اهداف این پژوهش است. هم‌چنین شناسایی علل و عوامل پایداری و پویایی نظام فکری - سیاسی ایرانیان در این دوران از جمله مسائلی است که بدان پرداخته خواهد شد. از این‌رو، شناخت و تحلیل زوایای مختلف سیر اندیشه سیاسی ایرانشهری در مرحله گذار از عصر هخامنشی به دوره ساسانی و بررسی تحولات آن، مهم‌ترین ضرورت این پژوهش محسوب می‌شود. برای رسیدن به اهداف مطرح شده، این اثر به سه فصل تقسیم شده است: در فصل نخست کلیات و مفاهیم نظری، چارچوب‌ها و اهداف پژوهش؛ در فصل دوم روند شکل‌گیری و تطور اندیشه سیاسی ایرانشهری و مفاهیم خونیرس، ایران‌ویج و ایرانشهر به‌عنوان آرمان‌شاه این نظام فکری و سپس در ادامه به چگونگی بروز و تحول جلوه‌های مختلف اندیشه سیاسی ایرانشهری در عصر اساطیری و حماسی؛ و در فصل سوم به دوران ساسانیان سیاسی و نحوه ارائه الگویی مشخص از حاکمیت سیاسی در دوران تاریخی می‌پردازد. در این ایام نظام فکری ایرانیان با چالش‌های متعددی مواجه می‌شدند و سرانجام در عصر ساسانیان با تأثیرپذیری از اندیشه‌های نوین زرتشتی، منتج به تبیین الگوی شاه آرمانی و پیوند دین و دولت به عنوان اصول اندیشه سیاسی ایرانشهری می‌شود.